

نقد اجتماعی رمان معاصر فارسی

با تأکید بر ده رمان برگزیده

دکتر عسگر عسگری حسنگلو

تهران ۱۳۸۷

سرشناسه	عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر	مشخصات ظاهری
مشخصات ظاهری	شابک
وضعیت فهرست نویسی	یادداشت
یادداشت	یادداشت
موضوع	موضوع
موضوع	موضوع
موضوع	موضوع
موضوع	موضوع
رده بندی کنگره	رده بندی دیویی
PIR ۳۸۶۸/ع ۵۵۷۷	شماره کتابشناسی ملی
۸۵۳/۲۰۹	
۱۱۲۱۹۰۰	

نقد اجتماعی رمان معاصر فارسی

با تأکید بر ده رمان برگزیده

نویسنده: دکتر عسگر حسنگلو

چاپ اول: ۱۳۸۷؛ تیراژ: ۲۲۰۰ نسخه؛ قیمت: ۵۵۰۰ تومان

ناظر چاپ: مجتبی مقدم؛ طراح جلد: علی بخشی

حروف نگاری: نوآور؛ لیتوگرافی: ارغوان

چاپ: شمشاد؛ صحافی: پدیدآور

حق چاپ و نشر محفوظ است.

خیابان ملاصدرا، بزرگراه کردستان شمالی، بن‌بست یکم، پلاک ۱۱، تهران ۱۹۹۱۹-۳۳۵۷۴

تلفن: ۸۸۷۷۴۴۹۹-۸۸۷۸۵۲۰۵؛ تلفکس (دورنگار): ۸۸۷۷۴۴۹۹

صندوق پستی: ۱۹۶۱۵/۵۷۶

E-mail: info@farzanpublishers.com

www.farzanpublishers.com

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۲۱-۲۸۹۶ ISBN: 978-964-321-2896

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	پیشگفتار
۱	فصل اول: مقدمه و کلیات طرح تحقیق
۳	۱-۱ بیان مسأله و طرح سؤالهای تحقیق
۴	۲-۱ پیشینه تحقیق
۵	۳-۱ فرضیه‌های تحقیق
۵	۴-۱ روش تحقیق
۶	۵-۱ اهداف و ضرورت تحقیق
۶	خلاصه فصل اول
۷	فصل دوم: مروری بر سیر ادبیات داستانی و انواع آن در ایران
۹	۱-۲ پیشینه ادبیات داستانی در ایران
۱۰	۱-۱-۲ ادبیات داستانی پیش از اسلام
۱۲	۲-۱-۲ داستان در ادبیات کلاسیک فارسی
۱۸	۲-۲ چگونگی شکل‌گیری رمان فارسی
۱۹	۱-۲-۲ تحولات اجتماعی - سیاسی عصر قاجار
۱۹	۲-۲-۲ آشنایی ایرانیان با تمدن و فرهنگ غربی
۲۰	۱-۲-۲-۲ چاپخانه
۲۱	۲-۲-۲-۲ مطبوعات
۲۱	۳-۲-۲-۲ تأسیس دارالفنون
۲۲	۳-۲-۲ نقش ترجمه در شکل‌گیری رمان فارسی
۲۵	۴-۲-۲ طلیعه رمان نویسی و تکوین نثر داستانی
۳۱	۳-۲ رمان و انواع آن در ایران
۳۱	۱-۳-۲ تاریخچه، تعاریف و انواع رمان
۳۸	۲-۳-۲ رمان فارسی و انواع آن
۴۴	۴-۲ رمان اجتماعی
۵۲	خلاصه فصل دوم

۵۳	فصل سوم: جامعه‌شناسی ادبیات
۵۵	۱-۲ رابطه جامعه و ادبیات
۶۰	۲-۲ جامعه‌شناسی ادبیات یا جامعه‌شناسی در ادبیات
۶۱	۱-۲-۳ جامعه‌شناسی ادبیات
۶۸	۲-۲-۳ جامعه‌شناسی در ادبیات
۷۳	خلاصه فصل سوم
۷۵	فصل چهارم: نقد جامعه‌شناختی رمان معاصر فارسی
۷۷	۱-۴ نظریه‌های نقد جامعه‌شناختی رمان
۹۷	۲-۴ رابطه فرد و جامعه در رمان
۱۰۲	۳-۴ پیشینه نقد جامعه‌شناختی ادبیات در ایران
۱۱۰	۴-۴ علل انتخاب رمانهای برگزیده برای نقد جامعه‌شناختی
۱۱۴	خلاصه فصل چهارم
۱۱۷	فصل پنجم: نقد و بررسی رمانهای برگزیده
۱۱۹	۱-۵ مروری بر نکته‌های مهم در بررسی جامعه‌شناختی ادبیات
۱۲۵	۲-۵ نقد رمانهای برگزیده از دیدگاه جامعه‌شناختی
۱۲۵	۱-۲-۵ چشم‌پوشی
۱۲۵	۱-۱-۲-۵ خلاصه رمان
۱۲۸	۲-۱-۲-۵ نقد رمان
۱۳۶	۲-۲-۵ مدیر مدرسه
۱۳۶	۱-۲-۲-۵ خلاصه رمان
۱۳۸	۲-۲-۲-۵ نقد رمان
۱۴۵	۳-۲-۵ شوهر آهوخانم
۱۴۵	۱-۳-۲-۵ خلاصه رمان
۱۴۸	۲-۳-۲-۵ نقد رمان
۱۵۶	۴-۲-۵ تنگسیر
۱۵۶	۱-۴-۲-۵ خلاصه رمان
۱۵۸	۲-۴-۲-۵ نقد رمان
۱۶۵	۵-۲-۵ سو و شون

۱۶۵ ۱-۵-۲-۵ خلاصهٔ رمان
۱۶۸ ۲-۵-۲-۵ نقد رمان
۱۷۸ ۶-۲-۵ جای خالی سلوچ
۱۷۸ ۱-۶-۲-۵ خلاصهٔ رمان
۱۸۰ ۲-۶-۲-۵ نقد رمان
۱۸۷ ۷-۲-۵ باغ بلور
۱۸۷ ۱-۷-۲-۵ خلاصهٔ رمان
۱۹۰ ۲-۷-۲-۵ نقد رمان
۱۹۸ ۸-۲-۵ رازهای سرزمین من
۱۹۸ ۱-۸-۲-۵ خلاصهٔ رمان
۲۰۰ ۲-۸-۲-۵ نقد رمان
۲۱۰ ۹-۲-۵ سمفونی مردگان
۲۱۰ ۱-۹-۲-۵ خلاصهٔ رمان
۲۱۲ ۲-۹-۲-۵ نقد رمان
۲۱۹ ۱۰-۲-۵ نیمهٔ غایب
۲۱۹ ۱-۱۰-۲-۵ خلاصهٔ رمان
۲۲۲ ۲-۱۰-۲-۵ نقد رمان
۲۲۹ خلاصهٔ فصل پنجم
۲۳۱ فصل ششم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۳۲ ۱-۶ مروری بر دورنمایه‌ها و مشخصات جامعه‌شناختی رمانهای برگزیده
۲۳۸ ۲-۶ تکمله‌ای در باب «اجتماعیات» در رمانهای برگزیده
۲۴۵ ۳-۶ جواب به فرضیه‌ها
۲۴۶ ۴-۶ نتیجه‌گیری نهایی
۲۵۰ ۵-۶ دستاوردهای تحقیق
۲۵۲ ۶-۶ چند پیشنهاد
۲۵۳ خلاصهٔ فصل ششم
۲۵۵ منابع و مآخذ

پیشگفتار

اگر با اندکی آسان‌گیری بر پاره‌ای از رمانواره‌های آغازین فارسی، عنوان رمان اطلاق کنیم، می‌توان برای رمان فارسی عمری صد ساله تصوّر کرد. این قالب ادبی که نویسندگان ایرانی در پی تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی دوره مشروطه و از طریق ترجمه رمانهای تاریخی اروپایی با آن آشنا شدند، تاکنون از نظر گاه‌های گوناگون بررسی شده است؛ اما رویکرد نقد جامعه‌شناختی چندان مورد توجه محققان نبوده است. جامعه‌شناسی رمان معاصر فارسی با توجه به گسترش روزافزون علاقه به رمان‌نویسی و رمان‌خوانی در بین ایرانیان، اهمیت ویژه‌ای دارد. علاوه بر این، رمان فارسی با توجه به جنبه‌های واقع‌گرایانه و اجتماعی آن و نیز از این حیث که با تاریخ معاصر پیوندی تنگاتنگ دارد بهتر از شعر معاصر به پرسش‌های جامعه‌شناختی پاسخ می‌دهد. گسترش و گوناگونی رمان در سالهای اخیر در جامعه ایرانی به حدی بوده است که می‌توان از «عصر رمان» در ایران سخن گفت. تحولات اخیر اجتماعی از جمله افزایش قابل توجه تحصیلکردگان در سطوح دانشگاهی و نیز ورود زنان به عرصه داستان‌نویسی باعث تنوع رمان‌نویسی و رمان‌خوانی شده است. امروزه به نظر می‌رسد شعر معاصر فارسی در انعکاس واقعیت اجتماعی و جذب خوانندگان، از رمان فارسی عقب مانده است. به هر روی در جهانی که از سالها پیش عده‌ای از «مرگ رمان» سخن گفته‌اند، رمان فارسی گویی به تولد واقعی و عصر شکوفایی خویش رسیده است. با این حال به دلایل گوناگون از جمله عدم ارتباط فرهنگی نویسندگان ایرانی با نویسندگان کشورهای دیگر، معرفی نشدن رمان فارسی در سطح دانشگاه‌های جهان و عدم اهتمام به ترجمه رمان فارسی به زبانهای خارجی، رمان فارسی آن چنان که شایسته است جایگاه جهانی خود را به دست نیآورده است؛ این در حالی است که ادبیات کلاسیک فارسی علاقه‌مندان بسیاری در سطح جهان دارد.

در این تحقیق که عنوان نقد اجتماعی رمان معاصر فارسی را بر خود دارد، سعی ما بر آن بوده است تا رمان فارسی را از دیدگاهی جامعه‌شناختی تحلیل کنیم. بدین منظور ضمن تأکید بر ده رمان برگزیده برای بررسی در این رساله، سیر کلی رمان فارسی را از اولین نمونه‌های آن تا به امروز در نظر داشته‌ایم. تحلیل جامعه‌شناختی در درجه اول به توصیف رابطه بین جامعه و اثر ادبی می‌پردازد. در یک سوی این تحلیل واقعیت‌های اجتماعی قرار دارد و در سوی دیگر بازتاب آن در

جهان تخیلی و هنری اثر ادبی. بنابراین محقق باید از طرفی به توصیف اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه بپردازد و از طرف دیگر به چگونگی انعکاس آن در اثر ادبی. به همین دلیل توجه به تحولات تاریخ معاصر ایران در ضمن مطالعهٔ رمان فارسی و نقد جامعه‌شناختی آن از اهمیت بسیاری برخوردار است.

این تحقیق در شش فصل تدوین شده است. فصل اول به مقدمات و کلیات طرح تحقیق اختصاص دارد و در آن به اجمال کامل به طرح مسأله اصلی تحقیق، سؤالات و فرضیه‌های تحقیق و همچنین روش، هدف و ضرورت تحقیق پرداختیم. در فصل دوم از سیر ادبیات داستانی و انواع آن در ایران سخن گفتیم. چگونگی شکل‌گیری رمان فارسی، تاریخچهٔ رمان، انواع رمان فارسی و به خصوص رمان اجتماعی فارسی به تعامل رمان فارسی و جامعهٔ ایرانی نیز پرداختیم و نشان دادیم که جنبهٔ واقع‌گرایانهٔ رمان فارسی در اغلب موارد سبب شده است رمان آینهٔ اجتماع و منعکس‌کنندهٔ اوضاع اجتماعی باشد. به نوعی این فصل با توجه به چشم‌انداز نقد جامعه‌شناختی رمان نوشته شده است و مقدمه‌ای است برای پرداختن به نقد اجتماعی رمانهای برگزیده برای بررسی در این تحقیق.

فصل سوم به بحث دربارهٔ جامعه‌شناسی ادبیات اختصاص دارد. در این بحث به رابطهٔ جامعه و ادبیات و نحوهٔ آن رابطه پرداختیم. از پیشروان این بحث به اندیشه‌های مادام دواستال و ایپولیت تن و بررسی آنها پرداختیم. همچنین دو گرایش عمدهٔ «جامعه‌شناسی ادبیات» و «جامعه‌شناسی ادبیات» را از هم متمایز کردیم. اندیشه‌های رویر اسکارپیت را که به گرایش نخست مربوط می‌شود بررسی کردیم و سپس به اندیشه‌های مطرح در گرایش دوم پرداختیم.

در فصل چهارم، ابتدا از نظریه‌های نقد جامعه‌شناختی رمان سخن گفتیم. جورج لوکاج، لوسین گلدمن، میخائیل باختین و میشل بوتور از برجسته‌ترین محققانی هستند که نظریات آنها را در باب جامعه‌شناسی رمان مطرح کردیم. همچنین رویکردهای دیگری چون نقد مارکسیستی ادبیات در این بخش بررسی شده‌اند. در ادامهٔ این فصل به پیشینهٔ نقد جامعه‌شناختی ادبیات در ایران پرداختیم و نشان دادیم که ادبیات فارسی - چه ادبیات کلاسیک و چه ادبیات معاصر - چندان مورد بررسی جامعه‌شناختی قرار نگرفته است و از این حیث منابع فارسی چندان در مطالعهٔ جامعه‌شناختی ادبیات فارسی نداریم. در پایان فصل چهارم به علل انتخاب ده رمان برگزیده برای بررسی در این رساله پرداختیم.

فصل پنجم به نقد رمانهای برگزیده اختصاص دارد. در این فصل با توجه به آنچه در فصل سوم و عمدتاً در فصل چهارم در باب نقد جامعه‌شناختی رمان گفتیم به بررسی رمانها پرداختیم. هدف این فصل در ابتدا توصیف رابطهٔ جامعه و رمان و سپس تبیین نحوهٔ انعکاس واقعیت اجتماعی در رمان فارسی بوده است. در فصل ششم نیز نتایج تحقیق، جواب به فرضیه‌ها و دستاوردها و

پیشنهادهای تحقیق آمده است. دستاورد عمدهٔ این تحقیق، بررسی رمان فارسی از دیدگاهی جامعه‌شناختی است. در این تحقیق، نظریه‌های نقد جامعه‌شناختی رمان تبیین و در بررسی رمان معاصر فارسی به کار گرفته شد. این تحقیق از این حیث از تازگی موضوع و روش در بین رساله‌های دانشگاهی در رشتهٔ زبان و ادبیات فارسی برخوردار است.

این کتاب در اصل رسالهٔ دورهٔ دکتری نگارنده در رشتهٔ زبان و ادبیات فارسی است که در سال ۱۳۸۵ در دانشگاه تربیت مدرس تهران از آن دفاع کرده است. در اینجا بر خود فرض می‌دانم از جناب آقای دکتر ناصر نیکوبخت استاد راهنما، جناب آقای دکتر تقی پورنامداریان و جناب آقای دکتر ابوالقاسم رادفر استادان مشاورم در به ثمر رسیدن این پژوهش، صمیمانه سپاسگزاری کنم. از مسوولان و دست‌اندرکاران مؤسسهٔ نشر و پژوهش فرزانه روز هم که در آماده‌سازی و انتشار این اثر نهایت دقت و توجه را به کار بردند تشکر می‌کنم.

عسگر عسگری حسنگلو

۱۹ شهریور ۱۳۸۶